

Een flinke christelijke injectie voor Europa?

Gaan we toe naar een kruistocht ter herkerstening van Europa? Frits de Lange over een andere weg.

Volgens het Vaticaan oriënteert Europa zich op

Terwijl Europa zich opmaakt om als multi-religieuze samenleving de 21e eeuw in te gaan, staat het nog jaarlijks rondom het ene kribje met het ene Kind. Het kerstfeest is net weer overal gevierd. Is dat nog een laatste oprisping van een verloren eenheid, een stuiptrekking van een zieltoegend christendom, haaks op de nieuwe verscheidenheid van culturen, etnische groepen en religies? Of moeten we het zien als een dankbaar aanknopingspunt voor een nieuw Europa, dat op het punt staat in een hernieuwde oriëntatie op de christelijke traditie een nieuwe identiteit te vinden? Bij de laatste gedachte, door het Vaticaan tot programma voor de jaren negentig verheven, kan men zo zijn vraagtekens plaatsen. Maar – althans vanuit christelijk oogpunt – niet minder bij de eerste. Want wordt daar, met het badwater van een quasi-christelijke eenheidscultuur, niet tegelijk ook het Kind weggegooid? 'Ik ben de Waarheid', zei Jezus. Met minder kon hij blijkbaar niet toe. De uitspraak klinkt in de mond van christenen te massief om zo de straat mee op te gaan. Wellicht is het voor hen verstandig er eerst tien keer omheen te lopen. Maar toch: christenen komen niet los van die claim en in hun gelovigste ogenblikken menen ze bovendien dat de wereld van een flinke christelijke injectie behoorlijk zou opknappen.

Restauratiezucht

De missionaire moed zakt velen echter in de schoenen, als ze bedenken dat dat misschien een kruistocht ter herkerstening van Europa zou kunnen betekenen. De rechristianisering, voorgestaan door Rome, doet immers meer denken aan onfrisse restauratiezucht, voortgedreven door een combinatie van oprechte ge-

loofsijver, blind dogmatisme en kerkelijk wil tot macht, dan aan een legitieme gestalte van christelijk geloof.

Ook links

Maar deze christelijke vorm van integriteit, die de bestaande religieuze en culturele verscheidenheid niet wil accepteren maar wil reduceren tot één 'christelijke cultuur', staat niettemin sterk. Waarheid heeft immers eenheid nodig en toereert geen verscheidenheid. Christelijke aanspraken op de ene universele waarheid verdragen zich maar moeilijk met het accepteren van een pluralistische cultuur. Dat verdedigt niet alleen Rome, maar ook de protestantse orthodoxie. En dan niet alleen een dogmatisch fundamentalisme van rechts, maar ook het ethisch radicalisme van links.

Ik denk in dit verband aan het kloeke waarheidsgetuigenis van hen die in de jaren dertig en veertig met heel hun ziel en zaligheid instonden voor de christelijke waarheid en er desnoods, zoals Bonhoeffer, hun hoofd voor door de strop staken. Helden waren het, hun foto's staan bij mij op het bureau. Maar zonder op hun moed en inzet af te willen dingen – zijn de tijden inmiddels niet veranderd?

Mij bekruipt de twijfel bij een al te klakkeloze overplanting van het kerkmodel van de Belijdende Kerk naar de jaren negentig. Wellicht vormde het toen tegenover de Hitler-barbarij een christelijke noodzaak. Maar slaat het in de liberaal-democratische, op redelijke argumentatie en open overlegstructuren ingestelde samenleving niet de plank van de cultuur mis? Is wat toen profetisme heette, nu geen blinde gemakzucht die de discussie schuwt? Het liberale model, dat de kerk als een gespreksplatform be-

schouwt, lijkt de enige oplossing te zijn die recht doet aan de gefragmentariseerde en geïndividualiseerde geloofscultuur van vandaag. Dat geldt des te meer, omdat de trauma's, door religieus geweld in de kerk opgelopen, bij velen nog nazieken. En waarom zou er in het gesprek met mensen buiten de kerk dan wel het mes op tafel moeten staan dat binnen de kerk net is weggehaald?

Raadzamer lijkt het dus om het gedreven zoeken naar waarheid maar op te geven ten gunste van een milde vorm van relativisme. Ons te hullen in een liberale vrijzinnigheid die op Jezus' claim 'Ik ben de waarheid' minzaam antwoordt: 'dat zal wel waar zijn, maar dat zeggen er meer'. Maar is dat nu het toppunt van beschaafde tolerantie of is het een slag in Zijn gezicht? Dit liberalisme lijkt een vorm van religie met zich mee te brengen, die de waarheidsaanspraken van anderen zo serieus neemt, dat zij niet meer in die van haarzelf geloof. Een relativisme dat alle religies het volle pond wil geven, maar zichzelf te licht bevindt.

Filosoferen

Universele waarheidsaanspraken en pluraliteit worden dus blijkbaar maar moeilijk met elkaar. Of de pluraliteit wordt ontkend ten gunste van de waarheid, of omgekeerd. Toch zullen de kerken in het Europa van de jaren negentig een weg in dit dilemma moeten vinden. Loopt er tussen katholiek integriteit en protestants fundamentalisme (de eerste weg) enerzijds en liberaal relativisme (de tweede weg) nog een derde begaanbaar pad? Kan de kerk enerzijds recht doen aan de pluriformiteit van de cultuur zonder relativistisch te worden, maar anderzijds de christelijke waarheidsaanspraken zo honoreren dat het niet tot

op de christelijke traditie

Foto ANP

eenheid verankerd ligt in de ene God, of dat de hele wereld zalig moet worden door de ene Christus. Er is maar één waarheid. Het universalisme is een vorm van monisme, die in een mono-cultuur het beste gedijt.

Dogmatisme

Procee onderscheidt echter twee vormen van universalisme. Allereerst een universalisme vooraf, dat de ene, eigen waarheid absoluut stelt. Die kom je het vaakst tegen in de kerk. Hier is sprake van dogmatisme waarbij mensen niet meer met elkaar hoeven te praten over de waarheid: die is immers al voorgegeven, van alle tijden en plaatsen. Toegepast op het christendom: eeuwenlang vormde dit universalisme het enige denkkader in Europa, totdat het Corpus Christianum in de moderne tijd zich splitste in kerk en staat, in een veelvoud van nationale staten en in een meervoud van christelijke kerken.

Christelijk universalist kun je nu eigenlijk alleen nog zijn als fundamentalist of integrist. Maar er is ook een universalisme achteraf. Dat wordt verdedigd door mensen die wel denken dat er uiteindelijk een ongedeelde waarheid is, maar menen dat we – om met Paulus te spreken (1 Cor. 13, 12) – die waarheid nog slechts 'onvolkomen' kennen. In het gesprek met anderen en door gemeenschappelijk onderzoek komen we er hopelijk een stuk dichterbij.

Procee noemt dit 'communicatief universalisme', omdat die voor het vinden van de ene waarheid aangewezen bent op communicatie met anderen. Hoe de waarheid er uiteindelijk precies uit zal zien, weet je niet. Je kunt in elk geval wel stellen, dat iedereen die dat wil ook aan dat zoekproces moet kunnen meedoen. De maatstaf die de ene waarheid oplegt, is dus geen inhoudelijke ('zus en zo moet je geloven'), maar een procedurele ('je mag niemand van het gesprek erover uitsluiten').

In de kerk wordt dit standpunt vaak ingenomen door theologen die meedoen aan inter-religieuze dialogen. Ze geven hun christen-zijn niet op, maar ze vinden dat ook in andere religies de contouren van de gestalte van Christus zichtbaar worden. Hun standpunt komt dicht bij wat Procee de 'afhankelijkheidsrelativisten' noemt. Dezen geven toe dat ze in hun denken door hun tijd en cultuur zijn bepaald, maar ze houden er toch een universeel waarheidsideaal op na. Ook als ze in Burma hadden gewoond, dan was het nog de universele Christus die zich in de gedaante van Boeddha voor hen had onthuld.

De kleine god

Daarnaast heb je de echte relativisten. Relativisme is het ideeënstelsel van de verscheidenheid. Er is niet één waarheid, maar er zijn er vele. En wat je gelooft en denkt hangt helemaal af van in welke tijd en cultuur je bent geboren en opgegroeid. De waarheid bestaat niet. De vraag naar de waarheid is per definitie niet te beantwoorden, omdat elk perspectief op de

wereld er maar één is.

Velen hebben sinds de 19e eeuw uit verzet tegen het dominante 'universalisme vooraf' van de kerk deze houding aangenomen en hielden het geloof voor gezien. Vandaag zijn de postmodernisten de verdedigers van het relativisme. In de kerk vind je misschien bij uiterst vrijzinnigen deze houding terug. Maar met zo'n opstelling houd je het in de kerk niet lang uit. De relativist is meestal een scepticus, die geen been meer in het zoeken naar waarheid ziet en zich liever terugtrekt in zijn privé-domein.

Maar soms is de relativist ook fanaticus. Niet als het zijn eigen waarheid betreft (die heeft hij niet), maar wel als het om de bescherming van de waarheid van anderen gaat. Geen mens, geen groep, geen cultuur, geen kerk heeft namelijk het recht om een ander van zijn of haar absolute gelijk te overtuigen. Die waarheid is er immers niet, en daarom valt zij ook niet op te leggen. Elke mens, elke groep, elke religie heeft daarom recht op een eigen identiteit.

Apartheid van links

Een relativistisch standpunt vind je dan ook terug bij derde-wereld-activisten, die opkomen voor het behoud van de eigen culturele identiteit van volkeren en etnische groepen. Een vorm van relativisme, die het toppunt van tolerantie lijkt, maar die desondanks niet zonder schaduwkanten is. Wie immers verdedigt dat er geen universele waarheden zijn, maar alleen particuliere, doet dat ook op het gebied van de moraal. Het recht om dan als buitenstaander morele kritiek te hebben op bepaalde culturele praktijken (kannibalisme of besnijdenis van vrouwen bijvoorbeeld) heb je dan ook verspeeld. Het cultuurrelativisme moet tenslotte ook het ontolereerbare tolereren. Cultuurrelativisme wordt daarom soms ook wel de 'apartheid van links' genoemd.

Zulk extreem relativisme kom je in de christelijke kerk nauwelijks tegen. Maar hoe meer de religie zich individualiseert en in fragmenten uiteenvalt, hoe meer ook een extreem relativistisch geloof ontstaat. Mensen stellen hun religieuze pakket immers steeds meer samen naar persoonlijke smaak of behoefte. En als daar voor mij een scheut New Age bij hoort en voor jou een brok Calvin, dan kunnen we elkaar alleen nog wat glazig aankijken als wij ons hart eens blootleggen voor elkaar. We hebben ons opgesloten in onze eigen persoonlijke waarheid en merken dat we nauwelijks nog met elkaar kunnen communiceren. Ik zal tot het uiterste jouw recht op jouw waarheid verdedigen, ook al is het de mijne niet. Maar waarom zouden we elkaar lastig vallen met de Ene Grote God, als we ons beiden kunnen warmen aan de kleine god in ons binnenste?

Universalisme en relativisme zijn de twee elkaar uitsluitende ideeënstelsels, die de christelijke denkpatronen in Europa tot nog toe hebben bepaald. Integristen en fundamentalisten enerzijds tegenover (post)moderne individualisten anderzijds – moet de christelijke kerk, op zoek

naar haar gestalte voor de jaren negentig in Europa, tussen deze beide posities kiezen, of is er nog een andere weg? Procee komt, nadat hij het tegoe en het tekort van universalisme en relativisme heeft geschetst, tot een derde positie, die van het pluralisme. Daarmee tovert hij niet een heel nieuw en totaal ander ideestelsel uit de hoed, maar probeert hij een creatieve combinatie van de beste elementen van de twee andere tot stand te brengen en hun nadelen achter zich te laten.

Het pluralisme verzet zich allereerst tegen het absolutisme van de ene waarheid vooraf. De werkelijkheid is open en onaf, en het is onmogelijk te komen tot definitieve conclusies. Vervolgens verzet het zich ook tegen het extreme relativisme, dat zegt dat mensen en culturen zo anders en verschillend zijn, dat ze niet eens meer met elkaar kunnen praten. Pluralisme verdedigt dat mensen 'van nature' zijn aangelegd op communicatie met anderen. Ze vertellen elkaar dingen in de veronderstelling ook echt begrepen te worden. Daarop is de taal gebouwd. Ondanks de grote verschillen in cultuur en achtergrond zijn mensen doorgaans best in staat om elkaar – hoe minimaal soms ook – te verstaan. De wereld is geen Babel.

Interactie

Dat is een feitelijke constatering. Zo stellen mensen blijkbaar in elkaar: ze bekijken de wereld vanuit hun eigen perspectief, maar zijn ook gewoon om soms een zekere afstand tot zichzelf aan te nemen. Zo leren we immers pas wie we zelf zijn. Pas na door de bril van een ander naar onszelf te kijken, door in de schoenen van een ander te gaan staan, krijgen we inzicht in onze eigen identiteit. Om onszelf te kunnen zien hebben we de ogen van een ander nodig.

Dit antropologische feit hebben mensen van alle culturen en tijden met elkaar gemeen. Dat trans-culturele gegeven neemt het pluralisme als positief vertrekpunt. Mensen kunnen zonder de ontmoeting ('interactie') met anderen blijkbaar niet zichzelf worden. Dus: hoe meer ze zich zullen openstellen voor ontmoeting, des te meer zullen ze over zichzelf leren. De pluralist maakt dus van de nood een deugd, door zich niet op te willen sluiten in zijn eigen club. In het isolement ligt geen kracht, identiteit is altijd identiteit ten overstaan van anderen, heeft hij ontdekt. Het pluralisme is, kort gezegd, te beschouwen als het ideeënstelsel van de 'interactieve verscheidenheid'.

Een mooi ideeënstelsel, al doet het misschien wel een beetje geconstrueerd aan. Hoe geef je het handen en voeten? Zou zo'n pluralisme nu voor de kerk in het komende Europa ook een begaanbare weg kunnen aangeven? Ik los wat schoen voor de boeg. Het zal dan in elk geval gaan om een christelijk geloof dat zijn identiteit niet opgeeft. Tegelijk van de religieuze verwillen isoleren die in Europa een feit gescheidenheid die in Europa een feit worden is. En nog minder zal het met een

kruistochtmentaliteit over datzelfde Europa heen willen walsen. Een aantal negatieve voorwaarden aan de gestalte van het christelijk geloof zijn daarmee in elk geval gesteld.

Hoge prijs

Een keus voor pluralisme zou echter ook een aantal positieve consequenties hebben voor de opstelling van het georganiseerde christendom, zowel als voor haar theologie. Sommige daarvan sporen moeiteloos met de westers-christelijke traditie, andere zijn nieuw en onbepaald. Dat de belijdenis van de ene waarheid over mens en wereld niet opgegeven wordt, strookt bijvoorbeeld helemaal met het christelijk verleden. Het christelijk geloof is en blijft een universeel geloof, dat de ene God belijdt voor de ene wereld. Maar dat deze belijdenis niet vooraf als dogma wordt gesteld, maar als inzet wordt gemaakt van de ontmoeting met andere religies, is even wennen. De Christusbelijdenis wordt niet opgeschort. Maar zij krijgt wel een andere vorm en functie: Christus is geen dogmatische kant-en-klaar boodschap meer, geen 'slikken of stikken'-evangelie, maar hij krijgt pas gestalte in de interactie met anderen. Hij is het universele model bij uitstek van wat open interactie met anderen is. Zo voedt hij de gelovige communicatie en zou aan het – op het eerste gezicht zo neutrale – pluralisme voor christenen een stimulerende morele en religieuze basis kunnen geven. Jezus bracht zelf immers zijn identiteit ook niet kant en klaar in de kribbe mee, maar gaf haar gaandeweg vorm in de helende en oordelende ontmoeting met anderen. Wie hij was, bleek door wie hij wilde ontmoeten en hoe hij zich opstelde in die ontmoeting. Die weg leidde tenslotte naar Jeruzalem.

De universele Christus van veel dogmatisch christendom is echter een Jezus die zich bang in het Galileese achterland verschanst lijkt te hebben. Wat het christelijk geloof vanuit deze opstelling van 'interactieve verscheidenheid' onderweg zal winnen of verliezen, is niet van te voren te voorspellen. Maar misschien is er in het geloof te lang op safe gespeeld en te weinig gewaagd. De prijs van dat waagstuk is hoog: uit elke ontmoeting kom je anders vandaan, dan je er in bent gegaan. Wij weten niet meer van te voren 'wie wij zijn zullen'. Maar de kosten van niet willen-wagen zijn wellicht nog hoger. Zonder interactie met bijvoorbeeld islam en jodendom zal het christelijk geloof in Europa langzaam de steriele dood van het eigen gelijk sterven.

Pluralisme moet je leren

Maar misschien is dit alles nog een te vrijblijvend gedachterspel. In Berlijn en Antwerpen, in oude stadswijken en rondom asielzoekerscentra in de polder spelen zich immers heel andere soorten 'interacties' af dan die ik hier op het oog heb. Filosoferen moet concreet zijn. Procee sluit zijn boek dan ook af met een hoofdstuk over wat pluralisme in het onderwijs betekent en trekt zo een prakti-

sche les uit zijn filosofie. Als pluralist word je immers niet geboren, dat moet je leren. Mensen moeten elkaar opvoeden tot 'interactieve competentie', om het pluralisme geen dode letter te laten blijven.

In het onderwijsbeleid ten aanzien van culturele minderheden is daar de laatste jaren al behoorlijk werk van gemaakt. In 1970 luidde de centrale beleidsformule daaromtrent nog: 'integratie met behoud van eigen (culturele) identiteit'. Het behoud van de eigen cultuur was toen nog het doel. Tien jaar later was die formulering alweer verdwenen. Die doelstelling is onhaalbaar gebleken en is uiteengevallen in enerzijds een politiek pleidooi voor rigoreuze aanpassingsdwang (Bolkestein), anderzijds koren op de molen van een conservatieve neiging tot etnische getto-vorming.

Beginnelingen

Nu is in de beleidsnota's een andere doelstelling te horen, die meer vorm geeft aan de idee van pluralisme. Naast het 'volwaardig functioneren en participeren in de Nederlandse samenleving, met de mogelijkheid dit te doen vanuit de eigen culturele achtergrond' wordt nu als doel van het onderwijs gesteld: 'Het bevorderen van een twee- of meerzijdig proces van elkaar leren kennen, aanvaarden en waarderen en het zich openstellen voor elkaars cultuur of elementen daarvan'. Welnu, beide doelstellingen lijken me niet alleen cultureel-maatschappelijk van belang, maar ook religieus. Ook christenen op zoek naar hun identiteit in een veelkleurig Europa kunnen er hun voordeel mee doen. De eerste doelstelling ('participeren') is inmiddels door hen behaald. Zij hebben – in Nederland tenminste – die wedstrijd met een eeuw schoolstrijd en emancipatiestreven gewonnen. Culturele minderheden staan zich echter nog warm lopen aan de zijlijn om diezelfde doelstelling te bereiken. Maar ten aanzien van de tweede doelstelling ('het zich openstellen voor') zijn ook christenen nog beginnelingen en staan ze met hun andersgelovige mede-Europeanen nog in de startblokken. Aan de ene kant betekent die tweeledige doelstelling dat kinderen opgevoed worden tot mensen die weten uit welk nest ze komen en zich daar niet voor schamen ook. Het confessionele onderwijs vult de 'eigen culturele achtergrond' religieus in met christelijke levensbeschouwing. Maar tegelijk houdt het pluralisme ook in dat jonge mensen nieuwsgierig gemaakt worden naar en niet bang zijn voor het geloof van anderen. Dat betekent bijvoorbeeld: in het basisonderwijs de bijbel, in het voortgezet onderwijs de koran. Aan zo'n pedagogie ontbreekt het in christelijke kring veelal nog. Het is nog teveel een psychologie van de angst en te weinig een theologie van vertrouwen, die het denken over christelijke identiteit voedt. Een beetje avontuurlijk filosoferen zou ons wellicht wat verder kunnen helpen.

Frits de Lange

Dr. F. de Lange is verbonden aan de theologische faculteit van de rijksuniversiteit Groningen.